

HENRYK PODBIELSKI

Lublin

STAROŻYTNE ŚWIADECTWA O ARYSTOTELESIE

Najważniejszym dokumentem, który pozwala nam poznać Arystotelesa jako człowieka, jest napisany przez niego na krótko przed śmiercią w 322 r. testament, zachowany, wraz z testamentami jego trzech kolejnych następców: Teofrasta, Stratona i Lykona, dzięki jego czwartemu następcy w Liceum – Aristonowi¹ i przekazany nam przez Diogenesa Laertiosa w jego *Vita Aristotelis*² i przez biografów arabskich³. Innymi tego rodzaju świadectwami rzutującymi na charakter Arystotelesa są jego hymny na cześć Platona i Hermiasza⁴, uznawane obecnie przez wszystkich niemal badaczy za autentyczne, a następnie listy, z których pewne przynajmniej mają znamiona autentyczności i dostarczają wiarygodnych informacji⁵. Ten szczupły, lecz ważki materiał dokumentacyjny uzupełniają dwie (cytowane również przez biogra-

¹ Opinia ta opiera się na wzmiance Diogenesa Laertiosa (V, 64), który cytując testament Stratona, donosi, że pochodzi on ze „Zbioru» Aristona z Keos”. Na tej podstawie przypuszcza się więc, że również testamenty pozostałych filozofów perypatetyckich zostały zaczerpnięte z tego samego „Zbioru”, tym bardziej że w testamencie Lykona Ariston jest wymieniony jako świadek jego woli (zob. *Diogenes Laertios*, V, 74).

² Zob. *Diogenes Laertios*, V, 11-16.

³ Mianowicie przez Ibn An-Nadim, Al-Qifti i przez Ibn Abi Usaibia. Ich angielski przekład i omówienie można znaleźć w: I. Dürring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition*, Göteborg 1957, s. 219 nn. Dalej cytowane: AABT.

⁴ Platona dotyczy pochwała w utworze adresowanym najprawdopodobniej do Eudemosa z Cypru. Fragment tego utworu przekazany przez Olimpiodorosa (*In Platonis Gorgiam Commentum*, ed. W. Norwin, s. 197) zob. AABT, T 34c (s. 316). Hermiasza uczcił hymnem przekazanym przez Diogenesa Laertiosa (V, 7-8); por. Athénaios, *Deipnosophistai*, XV, 696A nn.; Ariostos Didymos, *In Demosthenis Orationes Commenta*, ed. H. Diels, W. Schubart, Berlin 1904 col. 6, 18; Himérius, *Oratio VI*, 6.

⁵ Zob. M. Plezia, *De Aristotelis epistulis observationes criticae*, „Eos”, 45 (1951), fasc. 1, s. 72-85; tenże, *Aristotelis epistularum fragmenta cum testamento*, Warszawa 1961, s. 43-47.

fów) inskrypcje z Delf, z których jedna jest wyrazem uznania amfiktionów dla Arystotelesa i jego ucznia, a zarazem bliskiego krewnego – Kallistenesa, za opracowanie listy zwycięzców Igrzysk Pytyjskich⁶, druga w formie wotywnego epigramatu towarzyszyła natomiast wzniesionemu przez Arystotelesa w Delfach pomnikowi Hermiasza⁷.

Wszystkie inne informacje na temat charakteru i życia Arystotelesa oraz na temat jego wszechstronnej działalności zawdzięczamy przede wszystkim starożytnym biografom oraz wykorzystanemu przez nich – a także pochodzącemu z innych i późniejszych przekazów – bogatemu materiałowi doksograficznemu⁸. Materiał ten pochodzi bądź od wielbicieli, bądź częściej od zagorzałych przeciwników politycznych lub ideowych filozofa. Informacje, a tym bardziej opinie i sądy w nim zawarte mają więc na ogół charakter subiektywny i tylko wnikliwa analiza szerszego kontekstu pozwala je właściwie ocenić i wysnuć na ich podstawie obiektywne wnioski. Jako przybysz nie posiadający obywatelstwa ateńskiego, a przy tym zaprzyjaźniony z realizującym politykę macedońską władcą Atarneus Hermiaszem, a także z samym królem Filipem, jego synem Aleksandrem i kolejnym regentem macedońskim Antypatrem, stał się Arystoteles (zwłaszcza pod koniec swego drugiego pobytu w Atenach, w latach 335-322) głównym celem i ofiarą ataków ze strony przedstawicieli obozu antymacedońskiego. Ataki te przybierały najczęściej formę ośmieszenia lub zniesławienia filozofa i jako takie znalazły odbicie w ówczesnej tradycji biograficznej, na której autorytet powołują się późniejsi biografowie. W tym miejscu wystarczy wymienić Teopompa i Teokryta z Chios, którzy swą nienawiść do ingerującego w sprawę Chios Hermiasza przenieśli na Arystotelesa⁹. Mówca Demochares natomiast jeszcze nawet szesnaście lat po śmierci filozofa nie może mu wybaczyć jego przyjaźni z dworem macedońskim i nazywa go macedońskim „agentem”¹⁰.

Inni oszczercy filozofa są inspirowani zawiścią zawodową lub względami doktrynalnymi. Zatarg młodego jeszcze Arystotelesa z retoryczną szkołą Izokratesa o inną wizję retoryki¹¹ zaowocował niewybrednymi atakami Kefisodorosa¹² (ucznia Izokratesa) i znalazł odbicie u późniejszego o jedno

⁶ Zob. G. D i t t e n b e r g e r, *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Leipzig 1915, nr 275; por. AABT, s. 339-340.

⁷ Zob. D i o g e n e s L a e r t i o s, 6; H i m e r i u s, dz. cyt.; A r e i o s D i d y m o s, dz. cyt., col. 6, 36.

⁸ Zob. AABT, s. 249-458.

⁹ Zob. AABT – fragmenty Teopompa: 15c; Teokryta: 15h, 58k, 65b.

¹⁰ Zob. AABT, 58g.

¹¹ W zaginionym dialogu *Gryllos, czyli o retoryce*.

¹² Zob. AABT, 58h, 59b, 60d, 63a-e.

pokolenie historyka Timajosa¹³. Materiał ten wykorzystali również epikurejczycy, niezwykle wrogo nastawieni do współczesnych sobie perypatetyków i do ich mistrza Arystotelesa. Ich właśnie opinie wykorzystuje chętnie późniejsza tradycja biograficzna¹⁴. Nie najlepiej układały się również stosunki Arystotelesa z niektórymi przedstawicielami Akademii, zwłaszcza z Heraklidesem z Pontu, człowiekiem głoszącym dziwne i ekscentryczne poglądy filozoficzne, oraz ze Speuzyppem i jego uczniami w związku z krytyką uprawianej przez nich doktryny platońskiej¹⁵. Antagonizm ze szkołą megarjską reprezentowany jest w tradycji biograficznej przez Eubulidesa¹⁶, z tzw. erystykami – przez Aleksinosa¹⁷, a z pitagorejczykami przez Likona¹⁸.

Obronę Arystotelesa przed szerzonymi pod koniec jego życia, a zwłaszcza w pierwszych latach po jego śmierci oszczerstwami podjął jako pierwszy żyjący na przełomie IV i III wieku przed Chr. historyk ateński Filochoros¹⁹. Polemizując z fałszywymi i oszczerczymi opiniami wrogów filozofa na temat jego odejścia z Akademii, odwołuje się on do dowodów natury chronologicznej i ustala w ten sposób chronologię lat życia Arystotelesa, która doszła do nas w trzech różnych przekazach²⁰. Skąpe niestety fragmenty wypowiedzi Dicearcha i Aristoksenosa²¹ wskazują, że również w Liceum podjęto dość szybko obronę honoru swego mistrza i swojej szkoły. Zachowane zaś testamenty pierwszych czterech kierowników Liceum pozwalają przypuszczać, że gromadzono tam również inne archiwalia i dokumenty, które posłużyły Aristonowi z Keos do opracowania życiorysów Arystotelesa i trzech jego następców²².

¹³ Tamże: 9c, 12b, 58c, 60a, b, d.

¹⁴ Przykłady wykorzystania tego rodzaju opinii przez późniejszych autorów zob. AABT, 53a, 58b, 59a-e, 68b.

¹⁵ Por. AABT, s. 462.

¹⁶ Fragmenty jego wypowiedzi zob. AABT, 58f, 59b.

¹⁷ Zob. AABT, 58e, 62a, 63e.

¹⁸ Tamże, 58i, 64a, b, c.

¹⁹ Fragmenty *Historii* Filochorosa zob. F. J a c o b y, *Fragmente der Griechischen Historiker*, Berlin 1933, fr. 223, 224; por. AABT, 1f, 3.

²⁰ U Diogenesa Laertiosa, który powołuje się na ustalenia Apollodora (V, 1, 9), u Dionizjusza z Halikarnasu (*Epistula ad Ammaeum*, c. 2, 721; por. AABT, s. 251) i w *Vita Marciana*, 9-12, którego autor powołuje się na Filochorosa. Zob. AABT, s. 251-256.

²¹ Fragment Dicearcha zob. AABT, 69a-d; Aristoksenosa – AABT, 53b, 58d, 61a, 68d.

²² Wszystkie testamenty zamieścił Diogenes Laertios: Arystotelesa – V, 1, 12-16; Teofrasta – V, 2, 51-57; Stratona – V, 3, 61-64; Lykona – V, 4, 69-74. Po przytoczeniu testamentu Stratona Diogenes stwierdza: „Tak brzmi pozostawiony przez Stratona testament, jak go nam zachował Ariston z Keos”. Na tej to m.in. podstawie P. Moraux (*Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain 1951, s. 243 n.) twierdzi, że również wszystkie pozostałe testamenty perypatetyków zostały zaczerpnięte z tego samego opracowania Aristona, któremu

Najstarsza biografia Arystotelesa, o której charakterze możemy mieć już jakieś wyobrażenie, jest dziełem Hermipposa ze Smyrny, uczonego i bibliotekarza działającego pod koniec III wieku przed Chr. w Aleksandrii, który sam mienił się perypatetykiem, chociaż – jak wiadomo – był uczniem Kallimacha²³. W swym opracowaniu, które stało się głównym źródłem informacji dla Hezychiusza i Diogenesa Laertiosa, wykorzystał najprawdopodobniej również „Zbiór” Aristona oraz dokumenty i archiwalia perypatetyckie, jakie były w posiadaniu Biblioteki Aleksandryjskiej²⁴. Nie gardził również zapewne plotkami i atrakcyjnymi dla czytelnika anegdotami, które dzięki niemu trafiły do biografii Diogenesa Laertiosa. Do swego opracowania dołączył też przekazany przez tegoż Diogenesa katalog pism Arystotelesa, których kopie posiadała Biblioteka Aleksandryjska²⁵.

Z bogatej literatury biograficznej na temat Arystotelesa, jaka rozwinęła się w ciągu dwu następnych stuleci, poza tytułami dzieł nie przetrwał do naszych czasów żaden fragment. Dzięki Diogenesowi Laertiosowi i Dionizjuszowi z Halikarnasu zachował się natomiast ważny fragment z *Kroniki* Apollodora z Aten (II wiek przed Chr.), zawierający dokładną chronologię głównych momentów życia Arystotelesa, a dzięki Arystoklesowi przetrwała u Euzebiusza wiadomość, że Apellikon, znany skądinąd bibliofil, napisał książkę o związkach łączących Arystotelesa z Hermiaszem²⁶. Z I wieku przed Chr. pochodzi też przypisywany Filodemosowi *Index Academicorum Philosophorum Herculanensis*, zawierający cenne informacje na temat pobytu filozofa w Assos²⁷, a jego *Volumina Rhetorum* zawierają obszernie omówienie ataków skierowa-

zawdzięczmy też opracowanie katalogów ich dzieł.

²³ Rekonstrukcji tego źródła dokonał M. Plezia (*De Hermippi Vita Aristotelis*, [w:] *Charisteria Th. Sinko* [...] Varsoviae 1951, s. 271-287; zob. również: A. C h r o u s t, *A Brief Account of the (Lost) Vita Aristotelis of Hermippus and of the (Lost) Vita Aristotelis of Ptolemy (el-Garib)*, [w:] *Aristotle, New Light on His Life and on Some of His Lost Works*, vol. I, London 1973, s. 1-16.

²⁴ Przypuszcza się, że pisma i archiwa perypatetyckie przywieźli ze sobą do Aleksandrii uczniowie Teofrasta Demetriusz z Faleronu i Straton z Lampsaku, którzy po „wypędzeniu filozofów” z Aten w 306 r. przyjęli zaproszenie króla Ptolemeusza Sotera. Zob. I. D ü r i n g, *Notes on the History of the Transmission of Aristotele's Writings*, „Acta Universitatis Gothoburgensis”, 56(1950), nr 3, s. 59-60.

²⁵ Jest to tradycyjny pogląd podzielany przez większość uczonych. Odmiennego zdania jest P. Moraux (*Les listes anciennes*, s. 221-247), według którego autorem najstarszego opracowania biografii i katalogu pism Stagiryty był Ariston z Keos. Dyskusję z powyższą tezą przeprowadza I. Düring w artykule *Ariston or Hermippus?* („Classica et mediaevalia”, 17(1956), s. 11-21).

²⁶ Zob. E u s e b i u s, *Praeparatio evangelica*, XV, 13-15; por. AABT, s. 581.

²⁷ Ed. S. Mekler, Berlin 1902, 2 ed. J. Weidmann Berlin 1958; zob. także: K. G a i s e r, *Philodemus, Academiae Supplementum Platonicae*, Bd. I, Stuttgart 1988.

nych przeciw Arystotelesowi przez epikurejczyków²⁸. Wzrost zainteresowania Arystotelesem i jego nauką w I wieku przed Chr., jaki odnotowuje Cyceron w czasie swego pobytu w Atenach²⁹, zaowocował pod koniec tego stulecia wydaniem jego traktatów naukowych przez Andronika z Rodos. Andronik opracowując wydanie pism Arystotelesa, które stanowią obecny *Corpus Aristotelicum*, sporządził jednocześnie katalog tych pism³⁰. Do swego wydania dołączył również opracowanie „O pismach Arystotelesa”, uzupełnione biografią filozofa. Było to ostatnie oryginalne opracowanie biografii Arystotelesa, które – podobnie jak wszystkie poprzednie – zaginęło i jest nam znane wyłącznie jako źródło późniejszej, zwłaszcza neoplatońskiej tradycji biograficznej Stagiryty³¹.

W I wieku przed Chr. obok literatury popularnej, nastawionej na ciekawostki i niezwykłości zwanej „*Varia historia*”³² zaczynają już pojawiać się wielkie dzieła o charakterze encyklopedycznym i uczone komentarze, korzystające chętnie z dawnej tradycji biograficznej. W 1901 roku odkryto na papiirusie taki komentarz do *Filipik* Demostenesa, napisany przez Didymosa Chalkonterosą (I wiek przed Chr.). Autor komentarza cytuje urywki dzieł Teopompa, Kallistenesa i Hermipposa, rzucające sporo światła na przyjaźń Arystotelesa z władcą Atarneus Hermiaszem oraz na charakter pobytu filozofa na jego dworze³³. W tym samym czasie Dionizjusz z Halikarnasu w swym *Liście do Ammajosa*, chcąc pokazać, że Arystoteles nie mógł mieć wpływu na wykształcenie retoryczne Demostenesa, podaje chronologię głównych momentów życia Stagiryty, opartą najwyraźniej na ustaleniach Apollodora z Aten³⁴. Geograf Strabon natomiast w jednej z charakterystycznych dla swego dzieła uczonych dygresji (XIII, 54-57), korzystając zapewne z opracowania Andronika z Rodos, towarzyszącego świeżo wydanym przezeń pismom szkolnym Arystotelesa, przedstawia niezwykle historię tych pism poprzedzającą ich powyższe wydanie. Motyw ten podejmie na nowo w *Żywocie Sulli* na początku II wieku po Chr. Plutarch z Cheronei, któremu zawdzięczamy poza tym,

²⁸ *Philodemi volumina rhetorum*, ed. S. Sudhaus, vol. I-II, Leipzig 1892-1896 (repr. Amsterdam 1964).

²⁹ Por. AABT, s. 467.

³⁰ Zob. M. P l e z i a, *De Andronici Rhodii studiis Aristotelicis*, s. 17 n., 26 nn.

³¹ Całą tę tradycję przedstawia I. Düring (AABT, s. 94-274).

³² Najwcześniejszym przykładem tego rodzaju dzieła była *Varia historia* Pamfili z Epidauru (I wiek po Chr.; por. O. R e g e n b o g e n, RE, XVIII, 2, s. 309-328), stanowiąca źródło wielu „ciekawostek” i informacji dla takich późniejszych pisarzy, jak: Favorinus, Gellius, Elian, Atenajos i Dion Chryzostom.

³³ Dotyczące Arystotelesa fragmenty jego komentarza zob. AABT, s. 272 nn.

³⁴ Według I. Düringa (AABT, s. 463) ostatecznym źródłem ustalonej chronologii życia Arystotelesa była *Atthis* Filochorosa.

podobnie jak Geliusowi, Atenajosowi, Aelianowi i retorowi Dionowi, przekazanie nam wielu interesujących, choć nie zawsze prawdziwych, opowieści hellenistycznych związanych z biografią Arystotelesa³⁵. W II wieku po Chr. ważnych świadectw dostarczają polemiczne pisma przedstawicieli różnych szkół filozoficznych oraz ówczesni retory. Zachowany u Euzebiusza fragment Numeniusa³⁶ oświetla wspomniany uprzednio spór Arystotelesa z Kefisodorem, uczniem Izokratesa. Dzięki obszernej relacji tegoż Euzebiusza doszły do nas również spore fragmenty traktatu *O filozofii* perypatetyka Arystoklesa, który bierze w obronę Arystotelesa przed kalumniami, jakich nie szczędzili mu jego polityczni i ideologiczni adwersarze³⁷.

Najstarszy zachowany w całości „Żywot” Arystotelesa, zawierający obok biogramu filozofa (rozdz. 1-11) i zestawu jego celniejszych wypowiedzi (rozdz. 12-21) również katalog jego dzieł (rozdz. 22-27) oraz wykładnię jego filozoficznych poglądów i testament (rozdz. 28-34), zawdzięczamy żyjącemu dopiero w III wieku Diogenesowi Laertiosowi, który swój wykład oparł głównie na świadectwach starszych autorów (Arystona, Hermipposa, Apollodora), nie uwzględniając późniejszej tradycji hellenistycznej i opracowania Andronika³⁸. Żywot ten, mimo że jego autor nie jest głęboko i samodzielnie myślącym historykiem filozofii, jest najważniejszym źródłem naszych informacji o życiu Stagiryty przekazanych przez starożytność. Jego doskonale uzupełnienie stanowi dla nas tradycja biograficzna zrodzona w neoplatonickiej szkole aleksandryjskiej w wieku IV po Chr., której pokłosiem są zachowane w liczbie dziewięciu biografie Arystotelesa. Są to: dwa anonimowe „Żywoty” greckie – *Vita Marciana* i *Vita Vulgata*³⁹, łacińskie tłumaczenie (XIII w.) pochodzącego z tej samej tradycji oryginału greckiego – *Vita Latina*, dwa krótkie wyciągi syryjskie z zaginionego przekładu na język syryjski greckiej neoplatonickiej biografii – *Vita Syriaca I* (= *I VS*) i *Vita Syriaca II* (= *VS II*)⁴⁰ i cztery, oparte najprawdopodobniej na powyższym przekładzie syryjskim, „Żywoty” arabskie, których autorzy w skróconej formie są znani jako: An-Nadim (X w., cyt. jako: *Vita Aristotelis Arabica I*, cyt.: VA I), Al-Mubassir (XI w., cyt.: VA II), Al-Quifti (XIII w., cyt.: VA III) i Ibn Abi Usaibia (XIII w., cyt.: VA IV)⁴¹. Wszystkie dziewięć „Żywotów”, jak wyka-

³⁵ Pełną listę utworów Plutarcha, zawierających informacje o życiu i pismach Arystotelesa, zob. AABT, s. 487.

³⁶ E u s e b i u s, *Praeparatio evangelica*, XIV, 6; zob. AABT, 63c (s. 380).

³⁷ E u s e b i u s, *Praeparatio evangelica*, XV, 2; por. AABT, s. 373-4.

³⁸ Tekst i komentarz zob. AABT, s. 29-80.

³⁹ Tekst i komentarz zob. AABT, s. 94-104.

⁴⁰ Tamże, s. 184-188.

⁴¹ Tamże, s. 189-248.

zał I. Düring, wywodzą się ostatecznie z jednego źródła, którym była zaginiona dla nas biografia żyjącego najprawdopodobniej w IV wieku po Chr. w Aleksandrii niejakiego Ptolemeusza, obdarzonego przez uczonych arabskich przydomkiem „el Garib”, tj. „obcy” (= cudzoziemiec lub nieznan), zapewne dla odróżnienia go od autora Al-Magest lub od znanych wszystkim imion królów egipskich. Obie greckie i łacińska wersje „Żywotów” są trzema bliskimi sobie odmianami streszczenia opracowanego przez Ptolemeusza „Żywotu”, streszczenia, jakim się posługiwali w wykładach wprowadzających do egzegezy pism logicznych Arystotelesa w Aleksandrii Ammonius i jego następcy: Olimpodoros, David, Elias, Filoponos i Symplicjusz. Obydwa *Vita Syriaca* są krótkimi wyciągami z analogicznego streszczenia, którym posługiwano się prawdopodobnie w szkole Ibas lub Jakuba w Edessie (VII w.). Z tego samego źródła wywodzą się również wszystkie cztery biografie arabskie, różniące się między sobą tylko w niewielu szczegółach i zawierające sporo interesujących informacji zaczerpniętych prawdopodobnie z greckiego pierwowzoru⁴². Dokonane przez I. Düringa porównanie arabskiego tekstu testamentu Arystotelesa z tekstem przekazanym przez Diogenesa Laertiosa pokazało, jak wierny jest on greckiemu oryginałowi, i podbudowało w ten sposób zaufanie do biograficznej tradycji arabskiej⁴³. Wszystkie wywodzące się z tradycji neoplatonńskiej biografie dążą do pokazania wyidealizowanego portretu „boskiego” Arystotelesa nie tylko jako filozofa, lecz również jako polityka i dobroczyńcy ludzkości, i w związku z tym chętnie odwołują się do jego korespondencji, której autentyczność budzi ciągle sporo zastrzeżeń i wątpliwości⁴⁴.

Dokonując powyższego przeglądu tradycji biograficznej, nie można pominąć krótkiego, anonimowego biogramu Arystotelesa, znanego jako *Vita Menagiana*⁴⁵. Ponieważ tekst tego biogramu brzmi niemal identycznie jak w Księdze *SUDA*, dla której źródło biograficznych informacji stanowił *Onomatologon* Hezychiusza, dlatego właśnie już w 1854 roku V. Rose⁴⁶ wysunął akceptowaną obecnie powszechnie hipotezę, że autorem tego biogramu był działający w V/VI wieku Hezychiusz z Aleksandrii i że jemu zawdzięczamy też dołączoną do życiorysu listę dzieł Stagiryty. Stąd biografia ta zwana też jest *Vita Hesychii*⁴⁷. Jej autor korzysta wyraźnie z tych samych źródeł co

⁴² Tamże, s. 185; Zob również: I. D ü r i n g, *Von Aristoteles bis Leibniz*, (Antike und Abendland IV), Hamburg 1954, s. 133-35;

⁴³ Zob. AABT, s. 238-240.

⁴⁴ Zob. przypis 5.

⁴⁵ Nazwa pochodzi od nazwiska pierwszego wydawcy Gille'a Ménage (London 1663).

⁴⁶ Zob. V. R o s e, *De Aristotelis librorum ordine et auctoritate*, Berlin 1854, s. 48-50.

⁴⁷ Pod taką nazwą przedrukowuje ją I. Düring (AABT, s. 82-89).

Diogenes Laertios. Ogranicza się jednak niemal wyłącznie do wypunktowania związków genealogicznych filozofa i jego przyjaźni z Hermiaszem, przedstawionym według wrogich Stagiryście źródeł. Najcenniejszą część tego biogramu stanowi oczywiście katalog dzieł Arystotelesa, który różniąc się w wielu punktach od katalogu Diogenesa, pozwala dokonać pełniejszej rekonstrukcji losu i obrazu pism Stagiryty przed ich rzymskim wydaniem⁴⁸.

Naszą wiedzę o życiu Arystotelesa uzupełniają poza tym bezpośrednie lub aluzyjne wzmianki autobiograficzne zawarte w jego zachowanych traktatach oraz we fragmentach zaginionych pism. Uderzająca jest przy tym rzadkość występowania tego rodzaju wzmianek w zachowanym *Corpus Aristotelicum*. Nie znajdziemy w nim np. najmniejszej nawet aluzji na temat przyjaźni Arystotelesa z Hermiaszem lub dworem macedońskim, mimo że w *Polityce* (1267 a 31 nn.) przytoczony jest epizod życia Eubulosa, bezpośredniego poprzednika Hermiasza jako zarządcy Atarneus, a nieco dalej (1311 b 1 nn.) jest mowa o śmierci Filipa. Pisma te pozwalają natomiast zrekonstruować szeroko rozumiany światopogląd filozofa. Częste są natomiast wzmianki autobiograficzne w zachowanych fragmentach pism popularnych, których forma i przeznaczenie bardziej sprzyjały osobistym wynurzeniom niż forma naukowego wykładu w traktatach szkolnych.

W powyższym przeglądzie starożytnych świadectw o życiu i twórczości Arystotelesa, które w komplecie zebrał i opatrzył wnikliwym komentarzem w cytowanym tu wielokrotnie dziele I. Düring, ograniczyliśmy się niemal wyłącznie do ich wyliczenia i krótkiej prezentacji. Ale nawet powyższa prezentacja pozwala zorientować się, że świadectwa te nie tylko stanowią bogaty materiał umożliwiający dość dokładną rekonstrukcję przebiegu życia i twórczości naukowej Stagiryty, lecz również dają szeroki i zróżnicowany obraz oceny jego osoby przez bliskich mu jeszcze czasowo filozofów, historyków i doksografów. Szczególnie cenne dla poznania Arystotelesa jako człowieka są zachowane po nim dokumenty: testament i utwory poetyckie, którymi uczcił pamięć swych przyjaciół, natomiast starożytne biografie, a zwłaszcza towarzyszące im katalogi są nieocenionym źródłem dla rekonstrukcji charakteru i losu jego pism przed ich wydaniem przez Andronika.

⁴⁸ Najpełniejszej analizie tego katalogu dokonuje P. Moraux (*Les listes anciennes*, s. 195 nn.).

THE ANCIENT TESTIMONIES OF ARISTOTLE

S u m m a r y

The above review of the ancient testimonies of the life and writing of Aristotle, collected and commented by T. Düring, we have confined ourselves almost entirely to their specification and short presentation. Yet even the above presentation allows us to learn that these testimonies make not only a rich material which enables us to reconstruct, in a fairly precise manner, the course of the life and scientific output of the Stagirite. They also give us a broad and varied image of the evaluation of his person by the philosophers, historians and doxographers who were close to him in terms of time. There are some texts which are particularly valuable when it comes to get to know Aristotle as a man. We mean here the following documents: his testimony and poetic works with which he honoured the memory of his friends. The ancient biographies, especially their accompanying Catalogs, are an invaluable source for the reconstruction of the man's character and the lot of his writings before they had been edited by Andronicus.

Translated by Jan Kłós